

ZÜFER B. EL-HÜZEYL

HAYATI VE ESERLERİ

Yrd. Doç. Dr. Muhsin KOÇAK
OMÜ İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Yaşanılan devir ve çevrenin, insanın yetişmesinde önemli etkisinin olduğu bir gerçektir. Bu münasebetle, her şeyden önce Züfer'in yetiştiği asır ve muhite kısaca temas etmemiz yerinde olacaktır.

I— YAŞADIĞI ASIR

Züfer, Hicri ikinci asrın ilk yarısında yaşadı. Bu devir Emevî devletinin son zamanlarına, Abbasiler'in ise kurulup gelişme dönemlerine rastlar. Hayatının yirmi iki yıllık bir bölümü Emevîler zamanında, kalan yirmi altı yıllık bir bölümü ise Abbasiler zamanında geçti.

Bu devir, daha önceki devirlerde başlamış olan ilmî hareketin büyük bir gelişme kaydettiği bir dönemdir. Çünkü bu devirde İslâm ülkelerinin sınırları daha da genişlemiş, çeşitli milletlerle temasa geçilmiş, değişik milletlerden çok sayıda insan Müslüman olmuştur. Böylece, onlar Müslümanlardan İslâmî ilimleri öğrendikleri gibi, Müslümanlar da onların kültürlerini tanımış oldular. Karşılıklı fikir alış verışı ve ilmî görüşmeler, ilmin inkişafına büyük katkı sağladı.

Ayrıca, daha önce başlamış olan değişik dillerdeki kitapların Arapça'ya tercüme faaliyeti, Abbasi halifelerinin de teşvikiyle, bu devirde büyük bir hız kazandı. Tercüme edilen eserler geniş çapta yayınlanarak, bilhassa kelâm sahasında büyük tesirler meydana getirdi.(¹)

1. el-Hudari, Muhammed, Târihu't-teşri'i'l-İslâmî, Mısır 1970, s. 130.

Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı ile kısmen hadisler dışındaki bütün dinî ilim ve kitapların telifi de bu devirde başlamıştır.(2) Bu münasebetle bu devir, tedvin devri diye de bilinir.(3)

Daha önce ortaya çıkmış bulunan Şîî, Haricî ve Mutezile gibi değişik siyasi ve itikadî mezheplere ilâveten, çeşitli fikhî mezhepler de yine bu devirde teşekkül etmiştir.(4)

II — YETİŞTİĞİ MUHİT

Züfer, işte böyle bir devirde Irak'ta yetişti.

Irak, eski kültür ve medeniyetlerin yatağı olan bir yerdi. Süryaniler orada yaşamıştı. İslâm'dan önce oralarda mektepler kurmuşlardı. Orada, inanç meselelerinde birbiriyle mücadele halinde bulunan Hıristiyan mezhepleri vardı.

İslâmiyetten sonra da çeşitli milletler ve dinler burada mevcuttu. Emevîler devrinin sonu, Abbasiler devrinin başında Irak şehirleri halkı çeşitli unsurlardan meydana geliyordu. Araplarla birlikte İranlı, Rum, Hindli vs. gibi muhtelif milletlerle dolu idi.

Ayrıca Irak, muhtelif siyasi ve dinî fırkaların da merkezi durumundaydı. Bütün çeşitleriyle birlikte Şîa, Hâriciler ve Mutezile oradaydı. Cehmiyye, Kaderiyye, Mürcie hep oradan çıkmıştı. Bu münasebetle orası canlı bir fikir hareketi kaynağı halinde idi. Siyasi fırkalar birbiriyle çarpışıyor, akideler usul mücadelesi yapıyorlardı.(5)

Yine Irak, İslâm hukuk tarihinde «Ehl-i Re'y» diye bilinen fukahânın da yatağı durumundaydı.

Değişik faktörler yanında bunda hiç şüphesiz Irak'taki toplum yapısının, hayat tarzının da büyük etkisi olmuştur. Zira, muhtelif unsurlardan meydana gelen, eski medeniyetlere, muhtelif örf ve âdetlere sahip olan, çeşitli fikrî cereyanlarla karşı karşıya bulunan toplumlarda içtimaî hadiselerin de çok ve karmaşık olacağı şüphesizdir. Hadiseler ise hüküm ister. Bu durumda da fıkıhçı sık sık re'ye başvurma zorunda kalır.(6) Aynı za-

2. Karaman Hayreddin, İslâm Hukuk Tarihi, İstanbul, 1975, s. 64; es-Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, Târihu'l-Hulefâ, Kahire, 1952, s. 261.

3. Abdülkerim Zeydan, el-Medhal li dirâseti's-Şer'i'ati'l-İslâmiyye, Bağdat, 1969, s. 141.

4. Zeydan, age., s. 145; Karaman, age., s. 62.

5. Ebu Zehra Muhammed, Ebu Hanife, -terc. Osman Keskioglu, İstanbul, Üç Dal eşriyat, ty., s. 31, 145.

6. Ebu Zehra, age., s. 145; Zeydan, age., s. 139.

manda bu gibi çeşitli hadiseleri incelemek, fakihin fikir ufkunu da genişletir. Onun zihnini açarak meseleler hakkında hüküm vermeye hazırlar. Faraziyeler yürütmeye alıştıırır. Ayrı ayrı meseleleri umûmî bir kâide altında toplayacak kıyaslar bulmaya sevkeder.(7)

İşte, Emevîler'in sonu ile Abbasiler devrinin başlangıcında Irak medresesi mensubu olan re'yciler (ehl-i re'y) in merkezi, Irak'ın önemli şehirlerinden biri olan Kûfe idi. Bu ekolün o zamanki lideri Ebu Hanife idi. İmam Züfer de Ebu Hanife'nin önde gelen talebelerinden biriydi.

ZÜFER'İN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

I — HAYATI

A — Nesebi, Künyesi ve Doğumu :

Ebu Hanife'nin önde gelen talebelerinden ve İslâm müctehidlerinin seçkin simâlarından biri olan İmam Züfer, Adnanlılar'dan Temîm kabilesinin bir kolunu teşkil eden el-Anber b. Amr(8) kabilesine mensuptur.(9)

Kendisine, kabilesine nisbetle el-Anberî(10), kabilesinin de aslını teşkil eden Temîmoğullarına nisbetle et-Temîmî(11), hayatını geçirip ilmini ikmal ettiği yerlere nisbetle el-Kûfî(12) ve el-Basrî(13) şeklinde nisbetler verilmiştir.

7. Ebu Zehra, age., s. 145.
8. Kehhâle Ömer Rıza, Mu'cemu kabâilil-Arab, Beyrut, ty., II, 845; G. Levidella Vîda, İA., «Temîm» md., XII/1, 154.
9. Züferin kendisinden başlayarak Ma'd b. Adnan'a kadar uzanan nesebi için bkz. İbn Hallikan, Ebû'l Abbas Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtü'l-Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-zaman, Beyrut, 1968-1972, II, 317-318.
10. İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed, el-Cerh ve't-Ta'dîl, Haydarabad, 1952, III, 608; es-Saymeri, Ebu Abdullah el-Huseyn b. Ali, Menâkıb (neseb) il-İmami'l-Azam, yazma, Fatih/Süleymaniye küt. No: 4493/1, vr. 34b İbn Hallikân, age., II, 317-318; Taşköprizade, Kemalüddin Muhammed Efendi, Mevzuatü'l-ulûm, Dersaadet İkdâm Matbaası, 1313, II, 708.
11. İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, el-İntikâ, Mısır, 1350, s. 173; el-Aynî, Bedruddîn Mahmud, Meâni'ahyâr fi esmâi'r-ricâl, yazma, Topkapı küt., No: M 484, I/2, vr. 208.
12. el-Kerderi, Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed, Menâkıbu'l-İmami'l-Azam, yazma, Hekimoğlu/Süleymaniye Küt. No: 806, vr. 142; el-Aynî, age., I/2, vr. 208.
13. İbn Ebî Hâtîm, age., III, 608; el-Leknevi, Muhammed Abdulhâyy, el-Fevâidü'l-behiyye fi Terâcîmi'l-Hanefiyye, Kahire, 1324, s. 75.

Aslen İsfahanlı olmasına rağmen, kaynaklarda «el-İsfahanî» şeklinde bir nisbete rastlanmamaktadır.

İmam Züfer'in künyesi Ebu'l-Hüzeyl⁽¹⁴⁾ ve Ebu Halid'dir.⁽¹⁵⁾ Bunlardan en yaygın olarak kullanılan ve meşhur olanı, «Ebu'l-Hüzeyl» şeklindeki künyesidir.

Ebu'l-Hüzeyl Züfer, bütün kaynakların ittifakıyla Hicri 110 tarihinde doğmuştur.⁽¹⁶⁾ Doğumu, babasının İsfahan valiliği dönemine rastlamaktadır.⁽¹⁷⁾

B — Ailesi :

İmam Züfer, daha önce de ifade olunduğu gibi, aslen İsfahanlı olup⁽¹⁸⁾, babası Hüzeyl İsfahan valilerindedir.⁽¹⁹⁾ Babasının valiliği, Emevî halifelerinden Yezid b. Velid b. Abdülmelik zamanına rastlamaktadır.⁽²⁰⁾ Ayrıca onun Basra valiliği yaptığı da rivâyet olunur.⁽²¹⁾

14. İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, 1957, VI, 387; İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, el-Mearif, Kahire, 1919, s. 496; en-Nevevî, Muhyiddin Ebu Zekeriyya b. Şeref, Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât, Beyrut, ty., I, 197. İbn Hacer el-Askalanî, Lisânü'l-Mizan, Beyrut, 1971, II, 476.
15. el-Kerderî, age., vr. 142; et-Temîmî, Takıyyuddin b. Abdulkadir, et-Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcimi'l-Fukahâ'l-Hanefiyye, yazma, Şehid Ali Paşa/Süleymaniye Küt., No: 1908, vr. 206.
16. en-Nevevî, age., I, 197; İbn Hallikân, age., II, 319; el-Kuraşî, İbn Ebî'l-Vefa, el-Cevahirü'l-Mudiyye fi Tabakati'l-Hanefiyye, Haydarâbâd, 1332, I, 244; el-Aynî, age., 1/2, vr. 208; İbn Kutlubuğa, Zeynuddin el-Kasım, Tâcü't-terâcim, yazma, Beyazid Devlet Küt., No: 5058, vr. 71; el-Kevserî, age., s. 3; Muhammed Ferid Vecdi, Dâiretü Meârifil-karni'l-ısrin, Beyrut, 1971, IV, 568.
17. el-Kevserî, age., s. 3; Şener Abdülkadir, İmam Züfer b. el-Hüzeyl, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara, 1975, s. 91.
18. el-Kuraşî, age., I, 243; el-Kerderî, age., vr. 143; İbn Kutlubuğa, age., vr. 71; et-Temîmî, age., vr. 206; Ali el-Kâri, Nûruddin Ali b. Sultân, el-Esmâru'l-Ciniyye fi Esmâil-Hanefiyye, yazma, Şehid Ali Paşa/Süleymaniye Küt., No: 1841/1, vr. 25; ez-Ziriklî, Hayruddin, el-A'lâm, Mısır, 1373-1378, III, 78.
19. İbn Sa'd, age., VI, 388; İbn Kuteybe, age., s. 496; İbnü'n-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakup, el-Fihrist, Mısır, ty., I, 285; İbn Hallikan, age., II, 318; el-Aynî, age., 1/2, vr. 208; Ebu'l-Felah Abdulhayy, Şezerâtü'z-zehab fi Ahbârî men zehab, Kahire, 1350, I, 243.
20. Ebu Nuaym, Ahbâru İsbehân, Leyden, 1931, I, 317.
21. el-Kerderî, age., vr. 144; Bilmen Ömer Nasuhî, Hukukî İslâmiyye ve İstıla-hatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1976, I, 472.

Anberoğulları kabilesinin ileri gelen bir ailesine mensup olan Züfer'in annesi, rivâyete göre, İranlı⁽²²⁾ bir cariye idi. Bu sebeple yüzü Acemlere benzerdi.⁽²³⁾

Kaynaklarımızda Kevser, Hersemet⁽²⁴⁾ Temimoğulları kabilesinin zekât memurluğunu yapan Sabbâh⁽²⁵⁾ adlarında üç kardeşinin olduğu ifade edilen Züfer'in çocuklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

C — Tahsil Hayatı

1 — Hadis Öğrenmesi

İmam Züfer bir vali çocuğudur. Dolayısıyla, küçük yaşlardan başlayarak iyi bir tahsil yapabilmek ve yetişme imkânı bulunduğu düşünülür. Ancak, kaynaklarda onun küçük yaşlarındaki tahsil hayatına ait hiç bir bilgiye rastlayamadık. Daha ileri yaşlardaki tahsiliyle ilgili kesinlikle bildiğimiz tek şey ise, Kûfe'de Ebu Hanife'den fıkıh öğrendiğidir. Ancak, Ebu Hanife Züfer'in ilk hocası değildir. Ona talebe olmadan önce de muazzam bir tahsil hayatı geçirdiği ilmî değeri hususunda onun hakkında söylenenlerden anlaşılıyor.

Züfer'in Ebu Hanife ile tanışmadan ve onun talebeleri arasına katılmadan önce bilhassa hadis ilmiyle meşgul olduğunu görüyoruz. İbn Kesir'in (ö. 774/1372) bu konuda şöyle dediği rivâyet olunmuştur : «Züfer âbid bir zat idi. Önceleri hadis ilmiyle meşgul oldu, daha sonra fıkıh ağır bastı.»⁽²⁶⁾

Züfer'in hadis ilmindeki ihtisasına delil olarak, aralarında Yahya b. Ma'in'in de (ö. 233/848) bulunduğu pek çok hadis mütehassısı ve tenkitçilerinin onu sikâttan saymaları ve re'y ehli tarafına geçmezden önce hadis ehlinde kabul edilmesi gösterilebilir.⁽²⁷⁾

Ebu'l-Hüzeyl Züfer'in, devrindeki tahsil sistemini göz önünde bulundurursak, bu iki sahanın dışındaki diğer ilim dallarında da tahsil görmüş olduğunu söyleyebiliriz. Bu cümleden olarak onun, kelâm ilmi sahasında muarızlarıyla münakaşa ve münazaralara girişebilecek kadar yetişkin olduğu rivâyet olunur.⁽²⁸⁾

22. Ebu Zehra, age., s. 343.

23. es-Saymerî, age., vr. 35b; el-Kerderî, age., vr. 144; el-Kevserî, age., s. 8.

24. Ebu Nuaym, age., I, 317; el-Kevserî, age., s. 5.

25. İbn Sa'd, age., VI, 388; el-Kerderî, age., vr. 144; el-Aynî, age., I/2, vr. 208; el-Kevserî, age., s. 4.

26. el-Aynî, age., I/2, vr. 208; et-Temîmî, age., vr. 206.

27. Konulara ilişkin açıklamalar ileride gelecektir.

28. Bkz. el-Kevserî, age., s. 21-22.

Ancak, sapıtacakları endişesiyle, kelâmın inceliklerine vâkîf olmayan kimselerin kelâmî konulara dalmalarını hoş karşılamadığı da gelen rivâyetler arasındadır.⁽²⁹⁾

2 — Ebu Hanife İle Tanışması ve Re'y Ehli Tarafına Geçışı :

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi İmam Züfer önceleri hadis ehlindenken, sonradan re'y ehli tarafına geçmiştir.

Muhammed b. Vehb'den yapılan bir rivâyete göre, onun re'y ehli tarafına geçişin sebebi şudur : Züfer ehl-i hadistendi. Bir gün kendilerine bir mesele soruldu. Cevap veremediler. Züfer gidip meselenin hükmünü Ebu Hanife'ye sordu. Ebu Hanife meseleye cevap verince Züfer, «bunu neye dayanarak söylüyorsun?» diye sordu. Ebu Hanife de, «şu hadise şu cihetten kıyasla söylüyorum» dedi. «Mesele şöyle olsaydı cevap nasıl olurdu?» diye Züfer'e sordu. Züfer bilemedi. Ebu Hanife cevabını ve delilini anlattıktan sonra meseleyi değiştirerek, «şöyle olsa cevap nasıl olurdu?» diye tekrar Züfer'e sordu. Züfer bu sefer daha da şaşırmıştı. Ebu Hanife bunun da cevabını ve delilini bildirdikten sonra Züfer arkadaşlarının yanına geldi ve onlara Ebu Hanife'den öğrendiği meseleleri sordu. Fakat onlar da bilemediler. Züfer, onlara cevapları ve delillerini söyleyince, «bunları nereden öğrendin?» dediler. O da, «Ebu Hanife'den» diye cevap verdi. Daha sonra da Ebu Hanife'nin derslerine devam etmeye başladı.⁽³⁰⁾

Bizzat kendisinden yapılan rivâyete göre, bu beraberlik yirmi seneden fazla devam etmiştir.⁽³¹⁾

İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) ifadesine göre Ebu Hanife'den sonra onun ders halkasının başına da Züfer geçmiştir. Ondan sonra Ebu Yusuf, ondan sonra da İmam Muhammed bu görevi yürütmüştür.⁽³²⁾

3 — Hocaları :

İmam Züfer'in Fıkıhta en büyük hocası hiç şüphesiz Ebu Hanife'dir (ö. 150/767). Ebu Hanife'den ilim öğrenmek için onun ilim meclisine yirmi seneden fazla devam ettiğini bizzat kendisi şöyle anlatır : «Ebu Hanife'nin yanında yirmi seneden fazla kaldım. İnsanlara karşı ondan daha şefkatli ve nasihatkâr kimse görmedim. O, nefsinin Allah için cömertçe harcardı. Bütün gün meselelerin halli, onları öğrencilerine anlatma ve kendisine gelen-

29. İbn Ebi'l-Avvâm, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed, Menâkıbu'l-İmâmi'l-Azam, yazma, Beyazîd Dev. Küt., vr. 61; el-Kevserî, age., s. 21.

30. es-Saymerî, age., vr. 36a; el-Kerderî, age., vr. 143; el-Kevserî, age., s. 5-6.

31. el-Kerderî, age., vr. 143; el-Kevserî, age., s. 14.

32. İbn Abdilberr, age., s. 174.

lere cevap vermekle meşgul olur... gece olunca da Kur'an okuma, ibadet ve namazla başbaşa kalırdı. Ölünceye kadar onun yaşayışı böyle idi.⁽³³⁾

Züfer'in Ebu Hanife'den başka, özellikle de hadis sahasındaki hocalarından bazıları şunlardır : Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765), Muhammed b. İshak (ö. 151/768), Yahya b. Abdullah et-Teymî, İsmail b. Ebî Halid (ö. 145/762)³⁴, Yahya b. Said el-Ensârî (ö. 143/760), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748), Zekeriyya b. Ebu Zâide (ö. 147/764) ve Said b. Ebu Arûbe (ö. 156/772)³⁵.

4 — Talebeleri :

İmam Züfer pek çok talebe yetiştirmiştir. Diğer bir ifadeyle, kendisinin ilminden pek çok kişi istifade etmiştir. Züfer'den ilim öğrenen talebelerinden bazılarının isimlerini şöyle sıralayabiliriz : Abdullah b. el-Mübarek (ö. 181/797), Muhammed b. el-Hasen (ö. 189/804), Şekîk b. İbrahim (ö. 194/810), Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814), Ebu Ali Ubeydullah b. Abdülmecîd el-Basrî (ö. 206/821), Hz. Enes b. Malik'in torunlarından olan Kadı Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (ö. 215/830), Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî (ö. 204/819), Ebu Asım en-Nebîl ed-Dahhâk b. Mahled (ö. 212/828), Ebu Vehb Muhammed b. Müzâhım el-Mervezî (ö. 209/824), Ebu Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834), Bişr b. el-Kâsım, Said b. Evs (ö. 214/829), İbrahim b. Süleyman, Müslim b. İbrahim (ö. 222/836), Yahya b. Eksem'in (ö. 242/856) babası Eksem, Hasan b. el-Velîd, Muhammed b. A'yen (ö. 213/828), Abdullah b. Ebu Rezeme, Muhammed b. Vehb, Ömer b. ez-Zeccâc, Abdullah b. Davud el-Harîbî (ö. 213/828), Halid b. el-Hâris (ö. 186/802), Abdulvâhid b. Ziyâd (ö. 176/792),³⁶ Hilâlü'r-re'y diye bilinen Hilâl b. Yahya (ö. 245/859),³⁷ Kadı Şeddâd b. Hakîm el-Belhî (ö. 220/835),³⁸ el-Hakem b. Eyyûb, Numan b. Abdüsselâm (ö. 183/799), Mâlik b. Füdeyk⁽³⁹⁾ ve Hassân b. İbrahim (ö. 186/802).⁴⁰

Görüldüğü gibi bunlar arasında Ebu Hanife'nin de talebesi olan ve içtihad edebilecek seviyeye ulaşan pek çok değerli fıkıh ve hadis âlimi kimseler de bulunmaktadır.

33. el-Kerderî, age., vr. 143; el-Kevserî, age., 14-15.

34. Ebu Nuayn, age., I, 317; el-Kevserî, age., s. 15.

35. el-Kevserî, age., s. 15.

36. el-Kevserî, age., s. 15-16.

37. es-Saymerî, age., vr. 50a; el-Kevserî, age., s. 16.

38. el-Leknevî, age., s. 83; el-Kevserî, age., s. 16.

39. Ebu Nuayn, age., I, 317; el-Kevserî, age., s. 16.

40. İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, II, 245; el-Kevserî, age., s. 16.

5 — Seyahatleri :

Yukarıda da temas edildiği üzere, aslen İsfahanlı olan İmam Züfer, sonra Kûfe'ye gelmiş, Ebu Hanife'den fıkıh öğrenmiş, onun vefatından sonra da Basra'ya yerleşmiştir.

Züfer'in Kûfe'ye ne zaman ve ne için geldiğine dair bir bilgiye rastlamıyoruz. Ancak, o devirde önemli bir ilim merkezi olan bu şehre ilim tahsili için gelmiş olabileceği söylenebilir. Basra'ya ise onun iki defa seyahati olmuştur. Bunlardan birisi, o zaman Basralıların imamı sayılan Osman el-Bettî'nin (ö. 143/760) sağlığında, diğeri ise onun ve Ebu Hanife'nin (150/767) ölümünden sonradır.⁽⁴¹⁾

İbn Abdilberr, Züfer'in Ebu Hanife ve Osman el-Bettî hayatta iken Basra'ya yaptığı seyahatinin kadılık münasebetiyle olduğunu söylüyorsa da, ileride de temas edileceği gibi, bu durum mümkün görünmüyor.

İkinci seyahatinin sebebinden de anlaşılacağı ve Kevseri'nin (ö.1952) de ifade ettiği üzere⁽⁴²⁾ Züfer'in Basra'da akrabaları vardı. Bu seyahatini onları ziyaret maksadıyla yapmış olabilir.

Ayrıca, konuyla ilgili rivâyetler dikkate alındığında, onun bu seyahatini Ebu Hanife'nin görüşlerini Basra'da yaymak maksadıyla yaptığı da söylenebilir. et-Tahâvî (ö. 321/933), Ebu Hâzım el-Kâdî kanalıyla Ahmed b. Abde'den şöyle rivayet etmiştir : «Yusuf b. Halid es-Semtî, Ebu Hanife'nin yanından Basra'ya gelmişti. Basra'da bulunduğu sürede buranın reisi ve fakihî Osman el-Bettî'ye gelir, onun arkadaşlarıyla münakaşa yapar ve onlara Ebu Hanife'nin muhalefetini zikrederdi. Onlar da onu döver, Ebu Hanife'ye de küfrederlerdi. Züfer Basra'ya gelinceye kadar bu durum böyle devam etti.⁽⁴³⁾ Daha sonra Züfer Basra'ya geldi. (O gelince de durum değişti). Çünkü o siyaset ilmini Yusuf'tan daha iyi biliyordu. Bunun için Züfer önce el-Bettî'nin ders halkasına katılır, onların meselelerini dinlerdi. Fürû' meselelerini bina ettikleri usullerini öğrenip de kendi usullerine kendilerinin muhalefet ettiklerine vâkıf olunca da el-Bettî'nin kendi usulünden ayrıldığını açıklar ve ondan sözüne ve ictihad usulüne bağlı kalmasını isterdi. Böylece el-Bettî'nin arkadaşları da meseleyi anlayıp Züfer'in görüşlerini beğenince İmam Züfer, «bu konuda bundan daha iyisi var» der ve hemen onu açıklar, delillerini serdeder ve el-Bettî'nin de bunu kabul etmesini isterdi. el-Bettî'nin arkadaşları da bunu kabul edince, «işte bu, Ebu Hani-

41. el-Kevseri, age., s. 9, 22, 23.

42. el-Kevseri, age., s. 34.

43. İbn Ebî'l-Avvâm, age., vr. 61; el-Kevseri, age., s. 22.

fe'nin görüşüdür» derdi. Aradan çok bir zaman geçmeden el-Bettî'nin ders halkasında bulunanlar Züfer'in etrafında toplandılar ve el-Bettî tek başına kaldı.⁽⁴⁴⁾

İmam Züfer'in Basra'ya ikinci gidişinin (ise, kardeşinin mirası sebebiyle olduğu ve bu defa Basralıların, kendisini bırakmayıp ölünceye kadar orada kaldığı rivâyet edilir.⁽⁴⁵⁾

D — Kadılığı Meselesi :

İbn Abdilberr, el-İntikâ adlı eserinde İmam Züfer'in, Basra kadılığı görevinde bulunduğunu ileri sürer. Onun bu konudaki ifadeleri şöyledir. «Züfer Ebu Hanife'nin ashabının büyüklerinden ve en iyi fakihlerinden idi. Denebilir ki, en iyi kıyas yapanı idi. Basra kadılığına tayin olunduğu zaman, Ebu Hanife ona dedi ki : 'Bizimle Basralılar arasındaki husumet, kıskançlık ve rekabeti biliyorsun. Onlardan kolay kurtulacağını zannetmem.' Kadı olarak Basra'ya gelince ilim sahibi kimseler onun başında toplandılar ve onunla her gün fıkıh meseleleri üzerinde münazara yapmaya başladılar. Züfer, ortaya koyduğu meseleleri ve getirdiği delilleri, Basralı ilim adamlarının beğenip kabul ettiklerini görünce, 'işte bu Ebu Hanife'nin sözüdür' derdi. Onlar ise, 'Ebu Hanife'nin böyle güzel buluşları var mı?' derlerdi. O da, 'Evet, o daha iyi buluşların sahibidir' cevabını verdi... Böylece onlar Ebu Hanife'nin görüşlerine hayran kalırlardı. Bu sayede Basralıların nefreti sönüp, içlerinde Ebu Hanife'ye karşı bir sevgi uyandı. O zamana kadar onun hakkında kötü konuşanlar bile onu övmeye başladılar...»⁽⁴⁶⁾

Abdulkadir el-Kuraşî de (ö. 775/1373), İbn Abdilberr'in bu görüşüne katılır ve Züfer b. el-Hüzeyl'in Basra'da kadılık görevinde bulunduğunu söyler.⁽⁴⁷⁾

Ancak bu görüş isabetli bulunmamıştır. Bu iddia sahiplerinin yanıldıklarını söyleyen el-Kevserî⁽⁴⁸⁾, bu görüşünü İbn Hibbân'dan (ö. 354/965) nakledilen bir rivâyete dayandırmaktadır. Bu rivâyete göre, Abbâsi halifelerinden Ebu Cafer el-Mansûr tarafından Hicrî 138'de Basra kadılığına geti-

44. İbn Ebi'l-Avvâm, age., vr. 61; İbn Hacer, Lisânü'l-mizân, II, 477-478; el-Kevserî, age., s. 22.

45. İbn Ebi Hâtim, age., III, 609; İbn Ebi'l Avvâm, age., vr. 59; en-Nevevî, age., I, 197; el-Kuraşî, age., I, 243; el-Kevserî, age., s. 33.

46. İbn Abdilberr, age., s. 173-174; el-Kevserî, age., s. 33-34; Ebu Zehra, age., s. 344.

47. el-Kuraşî, age., I, 243.

48. el-Kevserî, age., s. 34.

rilen Şevvâr b. Abdullah el-Anberî'nin bu görevi, Hicrî 156'da ölümüne kadar devam etmiş⁽⁴⁹⁾ onun ölümünden sonra da oğlu Abdullah Basra kadılığına getirilmiştir.⁽⁵⁰⁾

Taberî de (ö. 310/922) bu görüşü doğrulamakta ve herbir seneye ait tarihi olayları bitirirken, önemli merkezlerdeki idareci, memur ve kadıların isimlerini kaydettiği Tarih'inde İmam Züfer'in adına yer vermemektedir. Ancak, Taberî'nin tesbitlerine göre Sevvâr b. Abdullah'ın Basra kadılığı Hicrî 145 ve 146. yıllardaki inkıtai ile birlikte 138'den 157'ye kadar devam etmiş, onun bu tarihte ölümünden sonra da yerine Ubeydullah b. el-Hasan b. el-Husayn el-Anberî getirilmiştir. Hicrî 145 yılında Basra kadısı Abbâd b. Mansur'dur. Taberî, Hicrî 146 yılındaki Basra kadısının ismini zikretmemiştir.⁽⁵¹⁾

Bu durumda, Züfer'in Basra kadılığı yaptığı iddiası geçerlilik kazanmıyor. Nitekim, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'den (ö. 215/830) yapılan bir rivâyet bu ihtimali daha da zayıflatıyor. Bu rivâyete göre Züfer, bütün ısrarlara ve baskılara rağmen görevi kabul etmemiştir.⁽⁵²⁾

E — Ö l ü m ü :

Ebu Nuaym (ö. 430/1038), İmam Züfer'in hayatının sonlarına doğru re'ydin dönerek kendisini ibadete verdiğini rivâyet ediyorsa da⁽⁵³⁾ el-Kevserî bunun yanlış olduğunu söyler. Çünkü, re'yi bırakıp kendini ibadete veren onun arkadaşı Davud et-Tâî'dir. Züfer ise fıkıh ve ibadeti cemetmişti.⁽⁵⁴⁾ Hem sonra Kitap ve Sünnete istinat eden re'y bir vebal değildir ki, ondan dönmeye ihtiyaç duysun. Züfer, kendisini o derece fıkıha vermişti ki, ölüm döşeginde bile onunla meşgul olmakta idi. Rivâyete göre Fadl b. Dukeyn (ö. 219/834), «Züfer öleceği sırada yanına girdim. O, 'şu halde ka-

49. İbn Hacer, Tehzibu't-Tenzib, IV, 269.

50. el-Kevserî, age., s. 34.

51. Taberî'nin tesbitlerine göre Hicrî 130-158 yılları arasındaki Basra kadılarının isimleri için bkz. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Târihu'l-ümem ve'l-mülük, Beyrut, Mektebetu Hayyât, Dâru'l-kalem, ty., V/9, 112, 117, 148, 151, 152, 155, 169, 171, 172, 173, 177, 179, 201, 260, 275, 276, 278, 283, 284, 285, 287, 288.

52. el-Kuraşî, age., I, 243; el-Kerderî, age., vr. 143; Ali el-Kâri, age., vr. 25; el-Leknevî, age., s. 76; el-Kevserî age., s. 14.

53. Ebu Nuaym, age., I, 117; İbn Hacer, Lisânü'l-mizân, II, 476; el-Kevserî, age., s. 19.

54. es-Saymerî, age., vr. 35a; el-Kerderî, age., vr. 143; et-Temimî, age., vr. 206; Ali el-Kâri, age., vr. 25; el-Leknevî, age., s. 77.

dına tam mehir, şöyle olursa mehrin üçte ikisi verilir' diyordu» demiştir.⁽⁵⁵⁾ «Re'yden dönen böyle mi olur?»⁽⁵⁶⁾

İmam Züfer'in Hicrî 158'de Basra'da vefat ettiği hususunda ihtilâf nakledilmiyor. Ancak, hangi ayda vefat ettiği konusu ihtilâfli. Kaynaklarımızın bazılarında onun Abbasi halifelerinden el-Mehdî'nin hilâfetinin ilk zamanlarında vefat ettiği bildirilirken⁽⁵⁷⁾, diğer bir kısmında ise, el-Mehdî'nin babası Ebu Cafer el-Mansûr zamanında öldüğü ifade edilir.⁽⁵⁸⁾ Vefeyâtü'l-âyân'da da Züfer'in vefatının Şaban ayında olduğu kaydedilir.⁽⁵⁹⁾ Bu da Züfer'in Ebu Cafer el-Mansûr zamanında vefat ettiğini söyleyenlerin görüşlerine uygundur. Zira, Taberî'den el-Mansûr'un Zilhicce ayında vefat ettiğini, yine bu ayda el-Mehdî'nin hilâfete geçtiğini öğreniyoruz.⁽⁶⁰⁾ Züfer'in Ebu Cafer el-Mansûr zamanında vefat ettiğini bildiren rivâyet ekseriyete aittir.⁽⁶¹⁾

II — ESERLERİ

Büyük bir fıkıh ve hadis âlimi olan İmam Züfer'in eserlerine dair pek fazla malumata sahip değiliz. Kaynaklarımızın bir kısmında onun Ebu Hanife ile birlikte kitap tedvin eden on kişiden biri olduğu zikredilirken,⁽⁶²⁾ bir kısmında da hiçbir eserinin adı verilmeden sadece kitapları olduğu kaydedilir.⁽⁶³⁾

el-Hâkim en-Nisâbüri (ö. 404/1013), Züfer'in, biri Şeddâd b. Hakîm el-Belhî (ö. 220/835) tarafından, diğeri de Ebu Vehb Muhammed b. Müzâhim el-Mervezi (ö. 209/824) tarafından rivâyet edilen hadise dair iki eseri (nüshası) bulunduğunu söyler.⁽⁶⁴⁾

es-Sem'ânî de (ö. 562/1166) Züfer'in Ebu Hanife'den «Kitâbu'l-âsâr» isimli bir eser rivâyet ettiğini zikreder.⁽⁶⁵⁾

55. et-Temimî, age., vr. 206; el-Kuraşî, age., I, 244; el-Kevserî, age., s. 19.

56. el-Kevserî, age., s. 19.

57. es-Saymerî, age., vr. 35b; el-Kerderî, age., vr. 144.

58. İbn Hacer, Lisânü'l-mizân, II, 476; el-Aynî, age., I/2, vr. 208.

59. İbn Hallikân, age., II, 6.

60. et-Taberî, age., V/9, 322.

61. el-Kevserî, age., s. 3-4.

62. es-Saymerî, age., vr. 36a; el-Kerderî, age., vr. 143; el-Aynî, age., I/2, vr. 209; et-Temimî, age., vr. 206; Ali el-Kârî, age., vr. 10; ez-Ziriklî, age., III, 78.

63. İbnu'n-Nedîm, age., I, 285; Kehhâle Ömer Rıza, Mucemu'l-müellifin, Dimeşk, 1957, IV, 181.

64. el-Hâkim en-Nisâbüri, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, Marifetü ulûmi'l-hadis, Kahire, 1937, s. 164.

65. es-Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed, el-Ensâb. Beyrut, 1988, II, 64.

Bunlardan başka Kâtip Çelebi (ö. 1067/1656) ve İsmail Paşa (ö. 1920), «el-Mücerred fi'l-fürû»⁽⁶⁶⁾ ve «el-Mâkalât»⁽⁶⁷⁾ adlarında iki eserinin ismini verirler.

Adı geçen eserlerin hiçbirinin zamanımıza kadar geldiği bilinmemektedir.

Genç yaşta ölmüş olması da Züfer'in kendisinden sonrakilere eser bırakamayışının sebepleri arasında görülmektedir.⁽⁶⁸⁾

Onun kendisinden zamanımıza kadar intikal etmiş herhangi bir eseri mevcut değilse de, mukayeseli fıkıh kitaplarında çok sayıda görüşünü bulmak mümkündür. Nitekim, tesbitlerimize göre onun, sadece es-Serahsî'nin el-Mebsût'unda yer alan, Ebu Hanife'den ve diğer Hanefî müçtehidlerinden ayrıldığı 570 münferit görüşü bulunmaktadır.

III — İLMÎ ŞAHSİYETİ

A — İslâmî ilimlerdeki Yeri :

Züfer'in ilmî değerini ve İslâmî ilimlerdeki yerini anlayabilmek için her şeyden önce zamanındaki âlimlerin onun hakkındaki değerlendirmelerine bir göz atalım :

Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe (ö. 239/853) anlatıyor : «Babama ve amcam Ebu Bekr'e Züfer b. el-Hüzeyl'i sordum. 'Züfer, zamanının en fakihlerinden idi' dediler. Babam sözlerine devamla şunları ilâve etti : 'Ebu Nuaym el-Fadl b. Dukeyn, Züfer'i takdir eder ve 'O, şerefli bir fakih'ti' derdi.⁽⁶⁹⁾

Ebu Hanife'nin değerli bir talebesi olan Züfer, ilmî yönden hocasının da takdirini kazanmıştı. Hocası Ebu Hanife, onu över ve «Züfer arkadaşlarımızın en iyi kıyasçısıdır derdi. Züfer'in evlendiği gün Ebu Hanife de düğününde bulunuyordu. Hocasından bir konuşma yapması istendi. Ebu Hanife de : «Züfer, müslümanların önderlerindedir. O, şeref, soy ve ilim bakımından müslümanların âlemidir» diye, konuşmasında onu överek takdir etmiştir.⁽⁷⁰⁾

66. Kâtip Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah, Keşfu'z-zünûn an esmâ'îl-kütüb ve'l-fünûn, İstanbul, 1943, II, 1593; İsmail Paşa el-Bağdâdî, Hediye-tü'l-ârifin Esmâ'u'l-müellifin, İstanbul, 1951, I, 373.

67. Kâtip Çelebi, age., II, 1782; İsmail Paşa, age., I, 373.

68. Ebu Zehra, age., s. 344; Şener, ag makale, s. 98.

69. el-Kerderî, age., vr. 144; el-Kevserî, age., s. 6.

70. es-Saymerî, age., vr. 34b; el-Kerderî, age., vr. 143; el-Kuraşî, age., I, 243; el-Aynî, age., I/2, vr. 208; İbn Kutlubuğa, age., vr. 71; el-Kevserî, age., s. 7.

İmam Şafî'nin hocası Vekî' b. el-Cerrah da (ö. 197/812), «Benim için Züfer'in sohbetleri kadar hiçbir kimsenininki faydalı olmadı» demiştir.⁽⁷¹⁾

Yine Vekî' b. el-Cerrah'tan, oğlu Müleyh şunları nakletmektedir : «Züfer çok çalışkan, verâ' sahibi, kıyası güzel, yazması az ve fakat duyduğunu ezberleyen bir zattı.»⁽⁷²⁾

Şekik b. İbrahim de (ö. 194/810) : «İbadeti Abbâd b. Kesîr'den, fıkhı da İmam Züfer'den aldım» demiştir.⁽⁷³⁾

Züfer Basra'ya geldikten sonra, Basralıların kendisine gelerek fıkhî meseleler sordukları, onun verdiği cevaplardan dolayı da hayrete düştükleri ve «fıkıhta Züfer gibisini görmedik, O, insanların en âlimidir» dedikleri Ebu Abdullah Muhammed b. Şucâ' es-Selcî'den (ö. 267/880) nakledilmiştir.⁽⁷⁴⁾

Hülasa, akıl, zekâ ve dindarlık gibi önemli meziyetlere sahip olan, ilim ve ibadeti şahsında toplayan Züfer⁽⁷⁵⁾, hadis konusunda da güvenilir bir şahsiyetti.⁽⁷⁶⁾ Ekseri hadis mütehasşısı ve bilhassa Ebu Nuaym el-Fadl b. Dukeyn (ö. 219/834)⁷⁷, Yahya b. Ma'in (ö. 233/848)⁷⁸, İbn Hıbbân⁷⁹ ve İbn Abdilberr (ö. 463/1070)⁸⁰ gibi tenkitçiler, onu sikâttan saymışlar ve kendisi hakkında «sözüne güvenilir, hıfzı sağlam bir zat idi» demişlerdir.

B — Maruz Kaldığı Bazı Tenkitler :

Devrinde bazı kimseler tarafından anlaşılılmayıp, hakkında dedikodu yapılan pek çok büyük zât gibi Züfer de, bazıları hakaret derecesine varan bir takım hücumlara maruz kalmıştır. Burada, o tenkitlerden bazılarını ve bunlara verilen cevaplara temas edeceğiz :

71. el-Kerderî, age., vr. 143; Ali el-Kârî, age., vr. 25.

72. es-Saymerî, age., vr. 35b; et-Temîmî, age., vr. 206. el-Kevserî, age., s. 8.

73. el-Kerderî, age., vr. 143; et-Temîmî, age., vr. 206.

74. İbn Ebi'l-Avvâm, age., vr. 59; el-Kevserî, age., s. 10.

75. es-Saymerî, age., vr. 35a; en-Nevevî, age., I, 197; el-Kerderî, age., vr. 143; et-Temîmî, age., vr. 206; el-Leknevi, age., s. 76; el-Kevserî, age., s. 7.

76. Şener, ag makale, s. 95.

77. İbn Ebi'l-Avvâm, age., vr. 59; İbn Ebi Hâtim, age., III, 609; en-Nevevî, age., I, 197; İbn Hacer, Lisânü'l-mizân, II, 476; el-Kevserî, age., s. 9.

78. İbn Ebi'l-Avvâm, age., vr. 59; İbn Ebi Hâtim, age., III, 609; en-Nevevî, age., I, 197; İbn Hacer, Lisânü'l-mizân, III, 476; ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, Mizânü'l-itidâl fi nakdi'r-ricâl, Dâru İhyai'l-kütübi'l-Arabiyye, 1963, I, 71; el-Kuraşî, age., I, 243.

79. el-Kuraşî, age., I, 243; İbn Hacer, Lisânü'l-mizân, II, 476; el-Kevserî, age., s. 9.

80. el-Kuraşî, age., I, 243; el-Kevserî, age., s. 10.

İbn Sa'd (ö. 230/844), «Züfer hadiste bir şey değildir» demiştir.⁽⁸¹⁾

İbn Hacer'in (ö. 852/1448), «Lisānu'l-mizān» isimli eserinde naklettiğine göre, Muhammed b. el-Müsennâ (ö. 252/866), hadiste önemli bir yere sahip bulunan «Abdurrahman b. Mehdi'nin, Züfer'den hiçbir hadis rivâyet ettiğini işitmedim» demiştir.

Yine İbnu'l-Mâsennâ aynı eserde, Muâz b. Muâz'dan şunları nakleder : «Ben kadı Sevvâr'ın yanında idim, hizmetçi gelip Züfer'in kapıda beklediğini söyledi. Kadı da 'şu re'y taraftarı olan Züfer mi?' diye sordu. 'Evet' deyince, 'içeri girmesine izin verme, çünkü o bidatçıdır' dedi. Orada bulunanlar, 'amcazaden yoldan geliyor, seni görmek istiyor, izin versen olmaz mı?' dediler. Bunun üzerine kadı Sevvâr, Züfer'in içeri girmesine izin verdi, fakat gidinceye kadar onunla hiç konuşmadı.»⁽⁸²⁾

İbn Adiy de (ö. 207/822), el-Hâris b. Mâlik'in şöyle dediğini rivâyet eder: «Ebu Hanife'nin görüşünü Basra'ya ilk olarak getiren Züfer'dir. Bu sırada Basra kadısı Sevvâr b. Abdullah idi. Züfer görüşmek için kadıdan izin istemiş, kadı izin vermeyip kendini Züfer'den saklayınca, beni ona aracı olarak gönderdi. Ben de kadıya, «Allah iyiliğini versin, Züfer hem ilim adamı, hem de aşiretindedir» dedim. Kadı da, «aşiretimden oluşuna bir diyeceğim yok. Fakat, ilim adamı oluşunu kabul etmem. Çünkü o, bize Ebu Hanife'nin bidatini getirmiştir» dedi. Bunun üzerine ben, Züfer'in kadı efendi ile görüşmekten memnun kalacağını söyledim.» «Öyle ise ilmî meselelerde bizimle konuşmamak üzere ona izin ver» dedi.

Bısr b. es-Serî (ö. 195/811) demiştir ki : «Süfyan es-Sevrî (ö. 261/874) ile bulunduğum bir gün Züfer'i rahmetle andım. Süfyan yüzünü benden çevirdi.»

Ebu'l-Feth el-Ezdî de şöyle demiştir : «Züfer, mezhebi ve re'yi makbul olmayan biridir.»⁽⁸³⁾

M. Zâhid el-Kevserî, bu tenkitlere şöyle cevap verir : İbn Sa'd, «Züfer hadiste bir şey değildir» sözü ile Züfer'in tesbit edip öğrendiği hadislerin azlığını kasdetmiş olabilir. Çünkü, «falan hadiste bir şey değildir» denilince, Abdulhay el-Leknevi'nin, «er-Ref' ve't-Tekmil» adlı eserinde de ifade ettiği gibi, o sözü söyleyene nisbetle, o kimsenin hadisinin az olduğu mânâsına gelir. Sadece İbn Sa'd'ın bu konudaki bilgisine nisbet edilirse bu

81. İbn Sa'd, age., VI, 388.

82. İbn Hacer, Lisānu'l-mizān, II, 477.

83. İbn Hacer, Lisānu'l-mizān, II, 477; el-Kevserî, age., s. 28.

söz doğrudur. Ancak, Züfer'in ictihattaki mevki çok yüksek, İbn Hıbbân ve emsali hadis mütehasıslarına göre hâfız ve sağlamlığı (itkân) ile maruf bir şahsiyettir.⁽⁸⁴⁾

Abdurrahman b. Mehdî'nin Züfer'den hadis rivâyet etmemesi Süfyan es-Sevrî'nin tesirinden olabilir. Çünkü, İbn Mehdî ile Süfyan arasında sıkı bir dostluk münasebeti vardı. Diğer taraftan, akranlar arasındaki bu tür tenkitleri fazlaca büyütmemek lâzımdır. Nitekim, İbn Mehdî hakkında da bu kabil tenkitler olmuştur.

Süfyan es-Servî'nin Züfer'den hoşlanmamasını da normal karşılamak gerekir. Çünkü, Züfer Basra'ya geldiği vakit Süfyan'ın hadisle ilgili olan «el-Câmî» adlı eseri kendisine gösterilince, «bizim sözümüz başkasına nisbet ediliyor» demiş, Süfyan da bunu duymuş ve gücenmiştir. Ayrıca, biraz önce de ifade edildiği gibi, böyle akranlar arasında söylenen bu tür sözlere tenkitçiler pek iltifat etmezler.⁽⁸⁵⁾

Kadı Sevvâr'ın ilmî meselelerde Züfer'le konuşmaktan kaçınmasına ise hayret etmemek lâzımdır. Zira o, buna cesaret edememiş olabilir.⁽⁸⁶⁾ Çünkü, Ebu Yusuf ile mukayesesinde de geleceği gibi, Züfer, çok güzel konuşan, ikna edici ve karşısındakini susturucu bir ifade kabiliyetine sahip olan bir şahsiyetti. Nitekim, Osman el-Bettî ve arkadaşlarıyla yaptığı münazaralarda ne kadar başarılı olduğu ifade edilmiştir.⁽⁸⁷⁾

Ebu Hanife'nin reyinin bidat sayılmasına gelince, Sahabe ve Tâbiûn fakihlerinin uygulamaları bu düşünceyi reddeder... Esasen, Kitap ve Sünnetten hüküm çıkarmayı ve kıyas yapmayı kabul etmeyen kimseyi bidatçı saymak yerinde olur. Ebu Hanife ve arkadaşlarının yaptığı, Kitap ve Sünnete bakarak hüküm çıkarmak ve benzer meseleleri birbirine kıyas etmekten başkası değildir. Bunun bidat olacak nesî vardır? İmam Mâlik ve diğerleri de bunu yapmamışlar mıdır?

Zikri geçen kadı Sevvâr'ın durumuna bir göz atacak olursak, kendilerinden daha önce yaşamış olmasına rağmen «Altı asıl» sahiplerinin hiçbiri ondan hiçbir hadis rivâyet etmemiştir. Şu'be (ö. 160/777), onun hakkında: «O, ilmini ikmal edmeden ortaya çıkmış ve ün kazanmıştır» demiştir. Ukaylî (ö. 323/934) ise onu «ed-Duafâ da, yani hadis rivâyetinde zayıf sayılan kimseler arasında zikretmiştir. Bu gibi kimselerin otoritesi, ilim kuvvetiyle değil, mevki kuvvetiyedir. Züfer Basra'da fıkıh öğrenenlerin yüzünü

84. el-Kevserî, age., s. 27.

85. el-Kevserî, age., s. 30.

86. el-Kevserî, age., s. 28.

87. Bkz. s. 128-129.

Ebu Hanife'nin fıkına çevirmiş ve Basra fukahasının reisi durumuna geçmişti. İşte onlar bunu çekemiyorlardı. Kendi dar ilim kalıbı dışına çıkamayanların, tenkitçilerin çoğunun kendisini övgü ile andıkları, hıfzına, itkanına, anlayışının inceliğine ve takvâsının üstünlüğüne şahitlik ettikleri Züfer gibi bir şahsiyet hakkındaki tenkitlerine fazla önem vermemek gerekir.

Ebu'l-Feth el-Ezdî'ye gelince, ona göre, re'y ve mezhepde kendisi gibi Râfîzî olmayan kimselerin re'yi ve mezhebi elbette makbul sayılmayacaktır.⁽⁸⁸⁾

Yine el-Kevserî, Ahmed b. el-Muazzel'e (ö. H. 3. asır) ait olduğunu söylediği şu beyilleri naklediyor :

إن كنت كاذبة الذي حدثني فعليك إثم أبي حنيفة أو زفر
المائلين إلى القياس تمعداً والراغبين عن التمسك بالخبر

«Eğer bana söylediğin şeyde yalancı isen, kasten kıyasa yönelip de hadise bağlanmayı (temessükü) terkeden Ebu Hanife ve Züfer'in günahı senin üzerine olsun.»

el-Kevserî bu beyitleri naklettikten sonra diyor ki, bunlar Basra'da Ebu Hanife'nin fıkını, diğer grupların görüşlerini silip süpürecek bir şekilde neşreden İmam Züfer ve arkadaşlarının tazyiklerinden sıkışan kimselerin, başı boş sarf ettiği sözlerden ibarettir. Fakat, hicveden kimsenin bilmesi lazımdır ki, hiciv, hicvedeni yüzükoyun cehenneme sürükler. İhtilâflı meselelerde hüküm vermek kesin ve kuvvetli delillere göre olur. Boş gürültülere, ayıplanmış çirkin sözlere göre değil, Züfer'in ne günahı var ki, böyle kaba, tüyler ürpertecek sözlerle ona ve üstadına saldırılıyor. Halbuki onlar, sahih hadislere kıyası takdim etmediler. Maslahat ismiyle şeriatı bozacak istirsâl kapısını açmadılar. Onlar, ilim meclislerinde kendilerine dalkavukluk yapacak kimselerle de arkadaşlık yapmayı istemezlerdi. Halbuki İbnu'l-Muazzel, yanında kendisine dalkavukluk yapan biriyle Basra'ya gelen ve Irak'ta ilim sahiplerinin terkettiği hocasından fıkıh öğrenmiş ve Basra'da o şeyhin fıkihta halefi olmuş bir kimsedir. Üstelik bizzat kendi kardeşi Abdussamet b. el-Muazzel⁽⁸⁹⁾ onun hakkında şunları söylemektedir :

88. el-Kevserî, age., s. 28-29.

89. Rical yazarları, bu iki kardeşin de şair olmakla birlikte Abdussamed'in, Ahmed'den daha iyi bir şair olduğunu söylerler. Yine onların ifadesine göre Ahmed b. el-Muazzel Mâlikî fakihlerindedir. Bkz. ez-Zehebî, el-Müştebeh fi'rriçâl, Daru İhyâ'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1962, II, 600; ez-Zirikli, age., IV, 134 (Dipnot 1), Onun, Mutezile Mezhebi Mensubu olduğu da söylenmiştir. Bkz. ez-Zirikli ay.

اضاع الفريضة والسنة فتاه على الانس والجنة
كان لنا النار من دونه وافرده الله باجنة

«(Kendisi) farz ve sünneti terketti, (ama yine de) insanlara ve cinlere baskın çıktı.

Sanki cehennem ona değil, sadece bizim içinmiş ve sanki Allah, cennete sadece onu koyacakmış.»

İşte bizzat kendi kardeşinin onun hakkındaki değerlendirmesi böyledir.⁽⁹⁰⁾

İbn Abdilberr'in rivâyetine göre et-Tahâvî (ö. 321/933), Ahmed b. el-Muazzel'in, Züfer ve hocası hakkındaki bu iki beytini işitince, «onların hasenâtı ve sevapları benim olsaydı da günahlarını da tek ben çekseydim diye içimden geçti» demiştir.⁽⁹¹⁾

el-Kasım b. Kutlubuğa da (ö. 879/1474) şöyle der :

كذب الذي نسب المآثم للذي قاس المسائل بالكتاب وبالأثر
إن الكتاب وسنة المختار قد دلا عليه فدع مقالة من فشر

«Meseleleri Kitap ve Sünnete kıyas eden kimseye günah isnat eyleyen kimse yalan söylemiştir. Kitap ve Peygamber'in Sünneti de buna delâlet eder. Sen, yalancıların sözlerine boş ver.»⁽⁹²⁾

İbnu'l-Mübârek de (ö. 181/797), bizzat Züfer'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir : «Biz, hadis bulunduğu sürece re'yle hüküm vermeyiz. Re'ye göre hüküm verdiğimiz bir mesele hakkında da bize eser ulaşırsa re'yi terkedimiz.»⁽⁹³⁾

90. el-Kevseri, age., s. 30-31.

91. İbn Abdilberr, age., s. 173; el-Kevseri, age., s. 31.

92. el-Kevseri, age., s. 32.

93. el-Kerderî, age., vr. 143; el-Kuraşi, age., I, 244; İbn Hacer, Lisânü'l-mizân, II, 477; el-Aynî, age., I/2, vr. 209; ez-Zirikli, age., III, 78.

İbn Hibbân da Züfer'in rivâyetler karşısındaki tutumunu açıklarken onun, gerçeği gördüğü zaman hemen kabul ettiğini ve gerçek karşısında kendi görüşünde ısrar etmediğini ifade eder.⁽⁹⁴⁾

Bütün bunlar muvacehesinde, İmam Züfer'e yöneltilen bu tenkidlerin gerçeği yansıtmadığını, çoğunun herhangi bir dayanağı olmayan ve kıskaçlıktan kaynaklanan bir karalamadan ibaret bulunduğunu söyleyebiliriz.

C — Ebu Hanife'nin Talebeleri Arasındaki Yeri :

1 — Ebu Yusuf'a Göre Durumu :

Züfer'in, Ebu Hanife'nin talebeleri arasındaki yerini belirleyebilmek için öncelikle onun en büyük talebelerinden olduğunda şüphe edilmeyen Ebû Yusuf'a bir mukayesesini yapmamız yerinde olacaktır. Bu husustaki rivâyetleri şöylece sıralayabiliriz :

Halid b. Sabîh'den rivâyet olunmuştur : «Ebu Hanife'nin yanına gidiyordum, yolda ölüm haberini aldım. Kûfe mescidine girdiğimde, insanların hepsinin de Züfer b. el-Hüzeyl'in etrafında toplandığını gördüm. Ebu Yusuf'un yanında iki veya üç kişi ancak vardı.»⁽⁹⁵⁾

Şeddâd b. Hakîm de (ö. 220/835) şöyle der : «Esed b. Amr'a, Ebu Yusuf mu yoksa Züfer mi daha fakihdir, diye sordum. 'Takvâda Züfer daha üstündür' dedi. Dedim ki : Ben sana fıkıh bakımından sordum. Bunun üzerine o, «ey Şeddâd, insanlar takvâ ile yükselir' cevabını verdi.»⁽⁹⁶⁾

Yahya b. Eksem (ö. 242/856) demiştir ki : «Son çağlarında Vekî', sahabları Züfer'in, öğleden sonra da Ebû Yusuf'un derslerine devam ederdi. Sonra Ebû Yusuf'u bırakıp hep Züfer'in derslerine devam etmeye başladı. Çünkü o, daha muttaki idi. Vekî' ona, Ebû Hanife'nin yerine seni bize veren Allah'a hamd olsun. Fakat yine de 'Ebu Hanife'nin hasreti benden gitmiyor', derdi.»⁽⁹⁷⁾

Abdullah b. Ebu Rezeme'den de şöyle rivâyet olunmuştur : «Biz İmam Ebu Yusuf'un derslerine de İmam Züfer'in derslerine de devam ederdik. Ebu Yusuf meseleyi çok uzatırdı, biz anlayamazdık. Züfer ise meseleyi kısaca yoldan, kat'i delillerle ve tekrar etmeden hallediverirdi.»⁽⁹⁸⁾

94. İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Büstî, Meşâhirü ulemâi'l-emsâr, Kahire, 1559, s. 170, r. 1354.

95. İbn Ebi'l-Avvâm, age., vr. 60; el-Kevserî, age., s. 11.

96. el-Kerderî, age., vr. 143; el-Kuraşî, age., I, 243; el-Kevserî, age., s. 13.

97. el-Kerderî, age., vr. 143; et-Temîmî, age., vr. 206; Ali el-Kârî, age., vr. 25; el-Kevserî, age., s. 17.

98. el-Kerderî, age., vr. 143.

Züfer b. el-Hüzeyl, fasih konuşan, münazara kabiliyeti yüksek bir âlimdi. Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819), onun bu yönüne ilişkin olarak şunları söyler: «Züfer'le münazara ederken gördüğüm herkese acırdım. Çünkü O, «ben bir kimseyle hata ettim deyinceye kadar değil, delirinceye kadar münazara ederim» derdi. 'Nasıl delirir?' denilince de, 'hiçbir kimsenin söylemediğini söyler' diye cevap verirdi.»⁽⁹⁹⁾

Rivâyet olunduğuna göre İmam Züfer'le Ebu Yusuf, fikhî meselelerde münazara yaptıkları zaman Ebu Yusuf Sıkışıp da rahatsız olunca Züfer ona, «nereye kaçıyorsun, işte bir sürü açık kapı. İsteddiğini seç» dermiş.⁽¹⁰⁰⁾

el-Hatîp el-Bağdâdî (ö. 463/1070), Hammâd b. Ebu Hanife (ö. 176/792) kanalıyla şöyle rivayet etmiştir: Bir gün Ebu Hanife'yi, sağında Ebu Yusuf, solunda da Züfer olduğu halde gördüm. İkisi bir konuda münazara yapıyorlardı. Ebu Yusuf'un her söylediğine Züfer karşı çıkıyor, Züfer'in her söylediğine de Ebu Yusuf karşı çıkıyordu. Bu tartışma öğleye kadar devam etti. Ezan okununca Ebu Hanife eliyle Züfer'in dizine dokunup, «Ebu Yusuf'un bulunduğu bir beldenin reisliğine tamah etme...» dedi.⁽¹⁰¹⁾

Yine el-Hatîp el-Bağdâdî'nin naklettiğine göre, bir gün Ebu Hanife seçkin talebelerini kastederek «otuz altı arkadaşımız vardır ki, bunlardan yirmi sekizi kadı olmaya lâyıktır; altısı fetvâ makamına ehildir; ikisi de kadî ve müftüleri eğitecek dereceye gelmiştir» demiş ve «ikisi de» sözüyle Ebu Yusuf ve Züfer'e işaret etmiştir.⁽¹⁰²⁾

Yine el-Hatîp el-Bağdâdî, İsmail b. Hammâd b. Ebu Hanife (ö. 212/827) yoluyla şöyle rivayet etmiştir: «Ebu Hanife'nin on arkadaşı vardır ki bunlar: Ebu Yusuf, Züfer, Esed b. Amr el-Becelî, Âfiyete'l-Evdî, Davud et-Tâî, el-Kaşım b. Ma'n el-Mes'ûdî, Ali b. Mushir, Yahya b. Zekerriyya b. Ebî Zâide, Hibân b. Ali el-Anzî ve kardeşi Mendel b. Ali el-Anzî'dir. En üstünleri Ebu Yusuf ve Züfer'di.»⁽¹⁰³⁾ İşte Hanefî fikhını Ebu Hanife ile birlikte tedvin eden bu öğrencileriydi.⁽¹⁰⁴⁾

Muhammed b. Semâ'nın (ö. 233/847) Muhammed b. el-Hasen'den (ö. 189/804) rivayetine göre, Züfer'le Ebu Yusuf münazara yaptıkları zaman Ebu Hanife'den çok rivâyette bulunmada ve hadîste Ebu Yusuf Züfer'i, kıyas yapmaya gelince de Züfer onu yenermiş.⁽¹⁰⁵⁾

99. es-Saymerî, age., vr. 35a; el-Kerderî, age., vr. 144; el-Kevserî, age., 7-8.

100. İbn Ebi'l-Avvâm, age., vr. 59; el-Kerderî, age., vr. 144; el-Kuraşî, age., I, 244; et-Temimî, age., vr. 206; el-Leknevî, age., s. 76; el-Kevserî, age., s. 11-12.

101. el-Hatîp el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, Târihu Bağdâd, Beyrut, ty., XIV, 247; el-Kevserî, age., s. 12.

102. el-Hatîp el-Bağdâdî, age., XIV, 247-248.

103. el-Hatîp el-Bağdâdî, age., XIV, 245.

104. el-Kevserî, age., s. 12-13; Şener, ag makale, s. 95.

105. İbn Ebi'l-Avvâm, age., vr. 60; el-Kevserî, age., s. 11.

Bu konuda son olarak, tenkitçilerin bu iki büyük âlimi başabaş giden iki yarış atı gibi telâkki ettiklerine işaret edelim.⁽¹⁰⁶⁾

2 — Diğer Talebelere Göre Durumu :

Buraya kadar söylenenler, onun arkadaşları arasında yeri hususunda bir kanaat vermektedir. Ancak, bu konuda daha açık bulduğumuz birkaç rivâyete daha burada yer vermek istiyoruz :

el-Hasen b. Ziyâd'dan rivâyet olunmuştur : «İmam Ebu Hanife'nin meclisinin önde gelen şahsiyeti Züfer'di ve arkadaşların kalpleri ona daha mey-yaldı.»⁽¹⁰⁷⁾

Yahya b. Eksem babasından şunları naklediyor : «Ebu Hanife'den sonra en çok Züfer'le oturup kalktım. Çünkü O, Ebu Hanife'nin arkadaşlarının en fakihî ve her türlü iyi hasletlerin kendisinde en çok toplanmış olanı idi.»¹⁰⁸

Rivâyet olduğuna göre Ebu Âsım en-Nebîl (ö. 212/828), herhangi biriyle münazara yaptığı zaman görüşlerine Ebu Hanife ile Züfer'in ictihadlarından başkasını delil olarak zikretmemiş.⁽¹⁰⁹⁾

Fadl b. Dukeyn de (ö. 219/834) şunları söylüyor : «İmam (Ebu Hanife) vefat edince, Züfer'in derslerine devam ettim. Çünkü o, arkadaşlarının en fakihî ve en müttakisi idi. Ondan çok feyz aldım.»⁽¹¹⁰⁾

Bir adam, Irak fakihleri hakkında el-Müzenî'ye (ö. 264/877) sorar :

- Ebu Hanife hakkında ne dersin?
- Onların efendisidir.
- Ya Ebu Yusuf?
- Hadise en çok tabi olanıdır.
- Muhammed?
- Fürû' meseleleri en çok bilenidir.
- Ya Züfer?
- En iyi kıyas yapanıdır.⁽¹¹¹⁾

Gerçekten de İmam Züfer'in fikhî görüşlerini incelediğimizde dikkati çeken en önemli husus, Züfer diğer arkadaşlarına muhalefet ettiği görüşlerinin çoğunda kıyası kullanmakta ve istihsânı bir delil olarak kabul etmeyen İmam Şafîî ile birleşmektedir.

106. el-Kevserî, age., s. 13.

107. el-Kerderî, age., vr. 143; el-Aynî, age., I/2, vr. 209.

108. et-Temîmî, age., vr. 206.

109. el-Kerderî, age., vr. 143.

110. el-Kerderî, age., vr. 143; et-Temîmî, age., vr. 206.

111. el-Hatîp el-Bağdâdî, age., XIV, 246; el-Kerderî, age., vr. 144.

Konuyu bitirmeden burada, Züfer'in arkadaşları arasındaki yerini göstermesi bakımından önemli bulduğumuz, Hanefî mezhebindeki genel bir prensibi kaydedelim : Bu mezhepte ihtilâflı meselelerde önce Ebu Hanife'nin, sonra Ebu Yusuf'un, sonra İmam Muhammed'in, daha sonra da Züfer'in görüşü tercih edilerek amel olunur.

Ancak, hemen işaret edelim ki bu kural, görüşlerin delillerini kavrayıp kuvvetine göre bir tercih yapamayanlar hakkındadır. Görüşlerin delillerini inceleyerek kuvvetine göre tercih yapabilecek olan müctehidler bağlayıcı bir kural değildir. Nitekim, Hanefî mezhebinde yerine göre talebelerinin görüşlerinin Ebu Hanife'nin görüşüne tercih olunduğu ve diğer görüşlerde de yukarıdaki sıraya uyulmadığı vâkidir. Bu cümleden olarak, bu mezhepte on yedi mesele hakkında İmam Züfer'in, diğer Hanefî imamlarından ayrıldığı ictihadına göre fetvâ verilmiştir.⁽¹¹²⁾

el-Kevseri'nin ifadesine göre, «el-Eşbâh ve'n-Nezâir» şârihi Ahmed el-Hamavî (ö. 1098/1 86), bu meseleler hakkında «Ukûdu'd-durar fîmâ yuftâ bihî fi'l-mezheb min akvâli Züfer» adlı bir risâle yazmış; bu risaleyi, Abdulganî en-Nâblusî (ö. 1143/1730) şerhetmiş ve İbn Âbidîn de (ö. 1252/1836) araştırma konusu yapmıştır.⁽¹¹³⁾

D — Diğer Müctehidler Arasındaki Yeri :

İbn Âbidîn, Hâşiye'sinde İbn Kemal Paşa'nın (ö. 940/1533), fukahânın derecelerine dair şu mütalaasını kaydeder : Fakihlerin tabakalarının birincisi dinde müctehidler tabakasıdır. Dört imam ve kendilerini başkalarından ayıran usul kâidelerini kurmada bunlar gibi davranan diğer müctehidler gibi. İkincisi, mezhepte müctehidler tabakası, Ebu Yusuf, Muhammed ve hüküm çıkarmada hocaları Ebu Hanife'nin koymuş olduğu kâideler gereğince delillerden hüküm çıkarma gücüne sahip olan Ebu Hanife'nin diğer talebeleri gibi. Bunlar, her ne kadar bazı fûrû' meselelerin hükümlerinde ona muhâlefet etseler de usul kâidelerinde Ebu Hanife'yi taklit ederler.⁽¹¹⁴⁾

Diğer arkadaşlarıyla birlikte Züfer'i de mezhepte müctehid sayan bu görüş, bazı âlimler tarafından benimsenmemiş ve kuvvetli bir tenkide tabî tutulmuştur : «...İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed, İmam Züfer... adları geçen bu imamların bu (ikinci) tabakadan sayılmaları yanlıştır. Eğer bunlardan başka bu tabakadan sayılanlar yoksa Hanefî mezhebinde bu ikinci tabaka mevcut değilmiş demek olur. Zira bu imamların müstakil müctehid-

112. İbn Âbidîn, Muhammed Emin, Raddu'l-Muhtâr ale'd-Dürî'l-Muhtâr, Beyrut, ty., I. 48.

113. el-Kevserî, age., s. 26.

114. İbn Âbidîn, age., I. 52.

lerden sayılmaları lâzım gelir...⁽¹¹⁵⁾ Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer... bunlar fıkık görüşlerinde (yani bir mesele hakkında icthad ederken) tamamiyle müstakil idiler. İctihadın hiçbir sahasında hocalarının mukallidi değildiler. Hocalarının re'ylerini okumuş olmaları, ondan ders almaları ve ilk tahsillerine ondan başlayıp onun kültürü ile aşılınmış bulunmaları, onların fikir istiklallerine ve icthad hürriyetlerine bir engel teşkil etmez. Yoksa, birinden ders okuyan kimse, mutlaka onun mukallidi sayılmak icap eder ki, bu netice itibariyle Ebu Hanife'yi de müstakil müctehidler mertebesinde indirmek gibi gülünç bir hükme varır. Çünkü, Ebu Hanife de başlangıçta hocası Hammâd b. Ebu Süleyman'dan, İbrahim en-Nahaî'nin fıkıh anlayışı üzere ders okumaya başlamıştı. Bundan dolayı, birçok meseleyi onun yolunda halleder... Fakat, buna rağmen, Ebu Hanife müstakil bir fakihdir, mutlak müctehiddir. Çünkü, İbrahim en-Nahaî'nin fıkını öğrendiyse de, icthadlarında bazan ona muhâlefet eder, deliline bakarak bazan da muvâfakat eder. Yoksa sırf taklit ederek tabi olmaz. Ebu Hanife'nin talebeleri de böyledir. Onlar da onun fıkını okudular, onun icthad yolunu, metodunu öğrendiler. İttifakları taklit ettikleri için değildir. Bu, o konudaki görüşlerinin uygun düşmesinden kaynaklanıyordu. Delile bakarak onunla birleşiyorlar ve aynı kanaate varıyorlardı. Bunlar mukallid işi değildir. Bu talebelerin hüküm istinbatında esas tuttıkları usul, hocalarının usulü ile ekseriya birleşir, hepsinde değil. Onun için bazan muhâlefet ederler. Onların müstakil müctehid vasfını kazanmaları için de bu kadarı yeterlidir. Sonra onlar hocaları ile istinbat yolunda birleşseler bu, tabi olduklarından değil, delilden edindikleri kanaatten dolayıdır. Taklit edenle icthad yapan arasını ayıran had ve ölçü de budur...⁽¹¹⁶⁾ Bize göre doğrusu Ebu Hanife'nin yukarıda isimleri geçen talebeleri müstakil müctehidlerden idiler...»⁽¹¹⁷⁾

el-Kevserî de, Züfer'i mezhepte müctehid sayanların, onun Ebu Hanife'nin görüşlerine çok atıfta bulunmasından dolayı⁽¹¹⁸⁾ bu kanaate varmış olabileceklerini ifade ettikten sonra, bunun taklit olmayıp aksine, delilin bilinmediği yerde konuşmama, bilindiği yerde ise delili doğru anlamaktan ibaret bulunduğunu, bunun da icthadın ta kendisi olduğunu söyler. Ayrıca Ebu Hanife'nin, talebelerini taklitten menettiğine ve «delilimi bilmeyenin sözümle fetvâ vermesi helâl olmaz» dediğine dikkati çeker.⁽¹¹⁹⁾

115. Ebu Zehra, age., s. 658.

116. Ebu Zehra, age., s. 656-657.

117. Ebu Zehra, age., s. 653.

118. Örnekler için bkz. İbn Ebi'l-Avvâm, age., vr. 59, 60; el-Kuraşî, age., I, 244; el-Kevserî, age., s. 25.

119. el-Kevserî, age., s. 25.

Ė — Zühd ve Takvâsı :

İbrahim b. Süleyman'dan şöyle dediği rivâyet olunmuştur : «Züfer'le oturduğumuz zaman yanında dünyaya ait bir şey konuşamazdık. Bizden biri bunu yapacak olsa, hemen meclisi terkederdi. Aramızda, Allah korkusu onu öldürecek diye bahşederdik.⁽¹²⁰⁾

Bişr b. el-Kâsım da Züfer'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir : «Ölümünden sonraya hiçbir şey bırakmadım ki, hesap gününde onun hesabından korkayım.» Öldüğü zaman evindeki eşyanın değeri hesap edildiğinde üç dirhemi geçmediği görülmüştür.⁽¹²¹⁾

Bu konuda son olarak İmam Züfer'in medhine dair olan şu beyitleri de kaydedelim :

قوس القياس به كانت موتره ما عاش والآن أخذت مالها وتر
لقد حوى في قياس انفقته مرتبة علياء قد قصرت من دونها الفكر
قياسه قد صفنا في بحر خاطره وحاسدوه لشوم الخلق قد كدروا
عيونهم في الليالي الكرى كحات وعينه كجلها في ليله السهر
انى يساويه في فقه له أحد! هل يستوي الذهب البريزو الحجر؟

«O, yaşadığı sürece kıyas yayı onunla kirlenmişti. Şimdi ise o yay kırılsız kalmıştır.

O, fikhî kıyasta önünde fikirlerin aciz kaldığı yüksek bir mertebeye ulaşmıştı.

Onun kıyası, kendi zihin denizinde berraklaşmıştı. Tabiatlarının kötülüğünden dolayı ona haset edenler, kendilerini küçültmüşlerdir.

Ona haset edenlerin gözleri, geceleri uyku ile sürmelenmişken; geceleri onun gözünün sürmesi uykusuzluktu.

Fıkıhta ona denk olacak birisi var mı?, hiç halis altınla taş bir olur mu?»⁽¹²²⁾

120. El-Kuraşî, age., II, 534; el-Kerderî, age., vr. 143; Ali el-Kârî, age., vr. 25; el-Kevserî, age., s. 36.

121. et-Temîmî, age., vr. 206; el-Kevserî, age., s. 36.

122. el-Kerderî, age., vr. 143; el-Kevserî, age., s. 36-37.

IV — İCTİHADLARINDAN ÖRNEKLER

1 — İmam Züfer'e göre, dirsekler kolların, topuklar da ayakların yıkanması farz olan kısımlarına dahil değildir. Çünkü, abdest âyetindeki «ilâ» harf-i cerri sınır bildirmek içindir. Sınır ise, sınırlanmış olan kısma dahil olmaz.⁽¹²³⁾

2 — Namazda, bir kadının, kadınlara imâmete niyet etmemiş bir imama uyması ve namazı Züfer'e göre sahih olur. Zira erkek, hem erkeklere, hem de kadınlara imam olabilir ve erkeğin erkeğe uyması niyet olmadan da sahih olur. Kadınlarinki de böyledir. Nitekim, Cuma ve Bayram namazlarında, imametine niyet etmemiş olsa bile, kadının erkeğe uyması sahih olmaktadır.⁽¹²⁴⁾

3 — Züfer, misafir olan bir imamın, mukim olan cemaate Cuma namazı kıldırmasını câiz görmemiştir. Çünkü, misafire Cuma namazı farz değildir. Bu, farz namaz kılanın, nâfile namaz kılana uymasına benzer.⁽¹²⁵⁾

4 — Dâru'l-harpta Müslüman olup da, farz olduğunu bilmediğinden dolayı namaz kılmayan kimsenin, bunun farzîyetini öğrendikten sonra, geçirdiği namazları kaza etmesi gerekir. Zira o şahıs İslâmı kabul etmekle hükümlerini kendisine gerekli kılmıştır. Ancak, eda hususundaki hitap kendisine ulaşmamıştır. Bu ise, gerektirici sebep tam olarak bulunduğundan, kaza mükellefiyetini düşürmez. Bu, namaz vakti geçtikten sonra, uykusundan uyanan kimsenin durumuna benzer.⁽¹²⁶⁾

5 — Bir kimse Mekke'de namaz kılmayı nezretse de başka yerde kıl-sa, nezrini yerine getirmiş olmaz. Çünkü Züfer'e göre, tayin edilen veya ondan daha üstün olan bir yerde eda edilemדיكçe nezrin gereği yerine gelmez. O, bu konuda iki hadise dayanmıştır: a) Hz. Aişe, Peygamber'e, «Eğer Allah Mekke'nin fethini nasip ederse, Kâbe'de iki rekat namaz kılayım diye nezrettim» demiş, Hz. Peygamber de, onun elini tutup Hatîme götürmüş ve «Burada kıl, çünkü Hatîm de Kâbedendir» buyurmuştur. Bu hadis, adanan namazın adanan yerde kılınması lâzım geldiğine bir delildir. b) Bir gün Hz. Peygamber'e bir adam gelerek, «Ben Beytül'l-Makdis'de iki rekat namaz kılmayı adanmışım» demiş, Hz. Peygamber de (s.a.), «Kim benim şu mescidimde namaz kılsa, Beytül'l-Makdis'de kılmış gibi olur»

123. es-Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed, el-Mebsût, Mısır, 1324-1331, I, 6.

124. es-Serahsî, age., I, 185.

125. es-Serahsî, age., I, 249.

126. es-Serahsî, age., I, 245.

buyurmuştur. Bu hadis de, nezredilen bir namazın, tayin edilenden daha üstün olan bir yerde eda edilebileceğine delil teşkil etmektedir.⁽¹²⁷⁾

6 — Müslüman olmayan kismeye zekât verilebilir. Çünkü zekâttan maksat, ibadet yoluyla fakiri zengin yapmaktadır ki bu, gayr-i müslime vermekle de meydana gelir. Bu görüş, kıyasa dayanmaktadır.⁽¹²⁸⁾

7 — Bir kimse, falan şahsa hibede bulunmamak üzere yemin ettikten sonra ona bağışta bulursa, bu şahıs hibeyi kabul etmedikçe veya kabul edip de henüz malı teslim almadıkça yemin eden şahıs yeminini bozmuş sayılmaz. Çünkü, hibe de alış veriş gibi bir temlik aktidir. Alış verişte müşteri malı kabul etmedikçe, satıcı yeminini bozmuş sayılmaz, çünkü müşterinin malı kabul etmesinden önce mülkiyet meydana gelmez. Hibede de durum aynıdır.⁽¹²⁹⁾

8 — Rivâyete göre, Abdullah b. Davud, Züfer'e, ödünç ekmek almak konusunda fikrini sorduğunda, «Ancak tartılarak alınıp verilirse câiz olur» demiştir.⁽¹³⁰⁾

9 — Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve diğerlerine göre, bölünmesi mümkün olmayan bir şeyin bir kısmının zikredilmesi, tamamının zikredilmiş olması demektir. Züfer'e göre ise, böyle bir şeyin bir kısmının zikredilmesi, tamamının zikredilmiş olması demek değildir. Meselâ bir kimse, bir kadınla evlenirken beş dirhem mehir vereceğini söylese, bunu on dirheme çıkarması gerekir. Zira mehrin en az miktarı on dirhemdir. Yarısının zikredilmesi, tamamının kabul edilmesi demektir. Züfer'e göre ise, bu durumda mehr-i misil gerekir. Çünkü bu mehir, hiç söz konusu edilmemiş demektir.⁽¹³¹⁾

10 — Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre sıfat (vasıf) daki değişiklik muteber değildir. Züfer'e göre ise muteberdir. Örneğin, bir kimse, başkasına yetki vererek, karımı ric'i bir talakla boşa, dese; o da bâin bir talakla boşasa, ric'i talâk vaki olur; zira o kimse kendine tek-lif edilen işin vafında değişiklik yapmıştır, bu değişikliğe itibar edilmez. Züfer'e göre ise, hiç talâk vâki olmaz, çünkü vekil, kendisine verilen emre aykırı hareket etmiş ve bu durumda sanki o, müvekkilinin emri olmaksızın karısını boşamış gibi olur.⁽¹³²⁾

127. es-Serahsi, age., III, 132.

128. es-Serahsi, age., II, 202.

129. es-Serahsi, age., IX, 10.

130. İbn Ebi'l-Avvâm, age., vr. 60; el-Kevseri, age., s. 18.

131. ed-Debûsi, Ebu Zeyd Ubeydullah Ömer b. İsa, Te'sisün-nazar, Beyrut, ty., s. 93; Şener, agmakale, s. 97-98.

132. ed-Debûsi, age., s. 95; Şener, ag makale, s. 98.